

Recerques sobre el vuit-cents

Xavier Ferré

La recurrent crisi actual de paradigma en les ciències socials –en les quals cal incloure la història i la literatura– és definida per un persistent fraccionament epistemològic causat per una especialització aïllacionista (que sembla que el Pla Bolonya està *interessat* a perpetuar).¹ Aquesta situació requereix respostes que es basteixen en iniciatives concretades per determinats grups de recerca, aixopluc orgànic que pot retornar a la realitat els estudis universitaris amb afany de bastir àrees de relació entre disciplines afins. És en aquest context que cal valorar l'esforç del Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents [GELIV] –originat a la Universitat de Barcelona amb el projecte «Positivisme i modernitat en la literatura catalana. 1868-1898» (període 1998-2002), i actualment adscrit a la Universitat de Lleida amb el programa de recerca «Renaixença, literatura, 1854-1898. Institució, representacions i identitat» (període 2013-2016)– ha anat definint un àmbit d'estudis que apel·len a la síntesi entre (sociologia de) la literatura i la història social de les idees.

Els volums editats per aquest grup de recerca –la majoria en la col·lecció «El

Vuit-cents»– aprofundeixen en aquest període historicoliterari fonamental –entre el Romanticisme i el realisme– de la Catalunya contemporània.² Un segle que al Principat, com definí l'intel·lectual Pere Coromines i Muntanya, s'identificava amb els renaixencistes, que «no continuen cap tradició, que no prenen l'arrencada d'una cultura pròpia vivent, sinó que creen de cap i de nou, i fins quan volen girar la vista enrera, el record del passat no el cerquen en les generacions que els precediren, sinó en les del període nacional, i això sovint no els guia, sinó que els desorienta, i no s'encarriellen que no hagin tingut el desprendiment d'oblidar-ho».³ La referència al passat que esmenta l'escriptor revela que la Renaixença no era estrictament historicista, sinó que feia ús del passat a fi de codificar un present en el context polític definit pel procés de nacionalització endegat per l'estat (espanyol).

Malgrat, doncs, identificar necessàriament la ideologia política dominant de la primera i segona meitat del vuit-cents català com a «provincial» i, en conseqüència, exercir (frustradament) l'hegemonia en la vida política i cultural espanyoles, el segle dinovè –amb contradiccions socials normatives (burguesia *vs.* proletariat industrial) que s'agombolen sota el que Coromines

Xavier Ferré i Trill és historiador i sociòleg, professor a la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona).

concebia com a «capitalisme materialista»—definí, al Principat, el corrent de la Renaixença sota l'empara intel·lectual romàntica. Aquest període cultural s'esplaià, segons el polític republicà, entre l'*Oda a la Pàtria*, d'Aribau i l'emergència modernista del grup de *L'Avenç*, que tingué com a realització màxima la «integració nacional» de la producció literària de les elits i la considerada com a «xarona».

Els corrents estètics vuitcentistes requereixen, però, aprofundiment metodològic a través de noves recerques (sense encotillaments *ideologistes*, apriorístics) per a concretar, si més no, el context indicat per Pere Coromines —entre el primer terç del vuit-cents i els orígens del modernisme— i comprendre'n l'abast social i el sentit cívic i «polític». Polític en tant que la literatura, és clar, és variable «dependent» d'estratègies ideològiques que en aquella etapa palesaven aquell provincialisme polític esmentat, però que també se n'allunyaven fins a anar codificant una cultura nacional no pas satèl·lit de l'estatal espanyola. Si Rubió i Ors es referí a la «independència literària» al pròleg de *Lo Gaiter del Llobregat* (1841), aquest fou el tret de sortida, almenys simbòlic, per a recórrer el temps polític que definís, al capdavall, una «nació cultural» com, de fet, s'esdevingué sota el modernisme. Aquesta etapa suposava la construcció del catalanisme literari. I la lluita per una narrativa en català —com molt bé explica Antònia Tayadella⁴— era una baula en aquest combat recatalanitzador *a la contra*. El context renaixencista requereix una concepció que en valori les aportacions des de dins del moviment.

En aquesta conjuntura, Josep Maria Domingo, en analitzar la significació dels Jocs

Florals ha tractat sobre aquesta instància de representació a l'hora d'interpretar uns canvis socials —entre els interessos industrials, de les classes subalternes i dels polítics— en clau de projecte, de comunitat imaginada. La relectura d'aquesta institucionalització literària —que aporta mecanismes analítics envers la comprensió dels orígens del primer catalanisme urbà— és obligada per a estudiar les gradacions en l'articulació d'un missatge que valora la llengua en el marc d'un procés de substitució lingüística: «Més enllà del clos acadèmic tronat i ineficaç, el ritual enlluernador dels Jocs basteix el context pragmàtic que calia al català per esdevenir susceptible de ser reconegut com a llengua literària possible. En prova conclouent de la capacitat persuasiva de la nova institució jocfloral, una generació de joves hi projectarà la seva ambició».⁵ Cal considerar, per tant, el provincialisme com a constatació política, però alhora cal estudiar el moviment subterrani —civil i cultural— que hi va bastint concepcions substitutòries que acabaran tenint traducció política en clau d'un republicanisme qüestionador de la legitimitat territorial formalitzada per l'estat-nació espanyol.

Tractar la vinculació entre pensament literari i vida nacional —des de conjuntures d'abast mitjà fins a cicles temporals generalitzadors de més abast— és un dels objectius definidors centrals del Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents, que s'ha proposat com a centre d'interès desenvolupar estudis historiogràfics i analitzar —i fer públiques— noves fonts primàries de referència a fi de revisar tòpics i llocs comuns sobre les concepcions culturals dels vuitcentistes i, alhora, inserir les realitzacions d'aquesta etapa en el marc dels corrents estètics, filosòfics i

ideològics europeus sorgits a l'embat de les revolucions burgeses. És a dir, es tracta d'un cicle contemporani fonamental perquè és quan es produeix l'eclosió –i primera crisi de legitimitat (= qüestionament de l'ordre a través de l'obrerisme)– de l'estatus burgès.

El segle XIX, període que pronostica canvis socials en clau revolucionària, dona lloc a endegar (o ampliar) investigacions que han d'omplir buits i que han de plantejar dubtes sobre una etapa històrica definida –en ocasions– a través de tipologies que expliquen ben poc els matisos de la construcció d'un plantejament literari modern, és a dir, amatent a les transformacions socials, evolucions doctrinals i (noves) estratègies de poder. És així que aquest Grup ha endegat una sèrie d'edicions amb l'objectiu-crida de retornar a una vocació de relació amb la resta de ciències socials afins a fi de poder elaborar «quadres de situació» sobre trajectòries i canals de socialització d'idees que es proposaven d'abastar una extensió del propòsit pedagògic (no exclusivament) regenerador.

Amb aquest objectiu, les publicacions fins ara enllestides (esmentades a la segona nota a peu) abasten l'àmbit de l'autobiografia (Josep Yxart, 1852-1899; Pompeu Gener, 1846-1920; Pere Aldavert, 1850-1932), la internacionalització de la llengua –malgrat que no fos assolida en forma de Premi Nobel– en el cas d'Àngel Guimerà (Gallén & Nosell, 2011), la poètica, la institucionalització de la llengua i dels seus llocs de memòria a través de la valoració *contextualitzada* dels Jocs Florals, i els mitjans de socialització de la literatura amb afany no elitista, com fou el teatre a través de l'obra del crític literari Josep Yxart, que cercava, com especifica Rosa Cabré, la «necessitat

educativa», una «voluntat regeneradora» (2009a: 53 i 113). Es tractava de continuar establint canals que difonguessin ideals socials, la difusió dels quals anés ultrapassant cercles de sociabilitat estrictament elitistes: l'escenificació teatral era una baula *pedagògica* necessària.

Pel que fa a les autobiografies esmentades, la de Josep Yxart explica les seves relacions amb Narcís Oller i el seu oncle Josep de Moragas. Es tracta d'un document d'interès per a conèixer les idees de la Barcelona de la primera Restauració, la influència del realisme i del positivisme. També és útil per a conèixer el moment polític de la desclosa de la monarquia de transició d'Amadeu I i copsar les envistes de la I República espanyola. A banda, el volum inclou una correspondència entre Josep Yxart i Narcís Oller, que rebla opinions expressades al text autobiogràfic pel crític literari i aporta un seu minuciós currículum. El text congria la recepció progressiva del positivisme, defineix ambients provincians (la «fría y asfixiante Tarragona», p. 62) i reivindica el naturalisme (p. 118).

La historiadora de la literatura Rosa Cabré, especialista en la biografia intel·lectual de Josep Yxart, aporta una documentació inèdita per a informar dels nexes, ambients i opinions del duet Oller-Yxart. Amb tot, el volum destaca per la configuració de relacions d'ambdós intel·lectuals amb nuclis patriòtics (literaris) de *La Renaixensa*. Aquesta autobiografia constitueix un suport complementari de l'autobiografia literària de Narcís Oller en una conjuntura que assenyala la construcció de la Barcelona burgesa, la Barcelona de l'Exposició de 1888.

Les memòries de Pompeu Gener, escrites entre 1912 i 1914, són d'especial utilitat

a l'hora de reconstruir contextos i ambients culturals vuitcentistes latents i que esdevingueren emergents. *L'homme des lettres* pròxim a les concepcions de Nietzsche hi detalla la seva trajectòria –amb un breu recorregut genealògic– per la Catalunya republicana del sexenni democràtic (1868-1874) i descriu l'auge del moviment catalanista. Aquesta autobiografia intel·lectual serveix per a comprendre les vies a través de les quals Gener es féu positivista –via Émile Littré. També és útil per a comparar la vida cultural espanyola i francesa, i serveix per a descriure els cercles de sociabilitat del pensador vitalista. Així, el protagonista detalla tot el grup de la revista *Juventut* (1900-1906), publicació de la qual fou el principal animador i difusor. Es tracta, al capdavant, d'un testament intel·lectual per a estudiar l'esperit cultural revolucionari de sectors socials i polítics vuitcentistes que en l'Europa del moment –i empeltats de científisme– volien subvertir un cert model polític legalitzat com a canònic i, en definitiva, es proposaven de contestar un tipus de pensament basat en el convencionalisme: la dialèctica entre «ordre» convencional i anticonvencionalisme.

La recuperació d'una compilació autobiogràfica del catalanista «pur» Pere Aldavert (1850-1932), a cura de Carola Duran, aporta seqüències de la trajectòria del grup agombolat a l'entorn de les publicacions *La Gramalla* i *La Renaixensa*. Ambdues capçaleres són congegriades pels dinamitzadors de la segona etapa de la Renaixença i, sobretot, per activadors d'una estratègia civico-política articulada entorn de la llengua i de la defensa d'una política d'unió nacional. L'apoliticisme d'aquests sectors, doncs, ho era estrictament per defugir coloracions

orgàniques concretes. No existia un catalanisme «apolític», car tenia una política, un posicionament. És així que les vivències d'Aldavert són una narració de primera mà –referent significatiu per a contrastar amb el programa socialment molt més definit de Valentí Almirall– de qui fou uns dels integrants de la Lliga de Catalunya, fogar fundador de la Unió Catalanista.

Respecte de la recerca poètica, la compilació –per primera vegada sistematitzada a càrrec de Rosa Cabré– de les composicions en català de l'humanista reusenc Joaquim Maria Bartrina (1850-1880), mostra el vessant polític sarcàstic («Lo ball de cartes»), escèptic, idealista –a voltes empeltat d'un cert futurisme– i preocupat per la condició humana –amb les traduccions «Lo Negrer» (de Heine) i «Cançó Nihilista. Lo que diuen uns Fonaments»–, que acaba definint una determinada concepció romàntica del món. D'aquí el títol de l'edició, *Cor infinit*, que apel·la a la solidaritat amb el patiment humà. El moviment romàntic es traduïa a través d'una idealitat comuna però amb de diverses «metodologies»: Bartrina adoptà el positivisme com a via interpretativa de la realitat.

D'altra banda, la reproducció facsímil –amb addenda de textos coetanis– dels primers Jocs Florals de 1859 facilita un material per a copsar un pregon sentit de catalanitat cultural, sentiment conscient que serví d'alçaprem a la dignificació de la llengua. Cal, doncs, resituar ideològicament aquesta institucionalització cultural en el marc de la «independència literària» a la qual al·ludia Rubió i Ors al pròleg de *Lo Gayter del Llobregat* (1841). De fet, aquesta era la fita que perseguia aquesta festa poètica, no pas exempta de detractors (com l'«Un Buen

Catalán, Ante todo Español» que alçava la veu al març de 1859). En conseqüència, com expressa encertadament el curador del volum, Josep M. Domingo, els Jocs Florals comportaven una «densa concentració simbòlica», en resposta al programa d'espanyolització lingüística de l'estat liberal espanyol. Recordem que dos anys abans, el 1857, s'aprovà la Ley Moyano, que regulava la imposició de l'espanyol a l'ensenyament del país.

Els volums esmentats aglutinen una època que inicia l'empremta de la modernització intel·lectual en confluïr nous corrents de pensament i estètics (romàntics naturalistes, positivistes) amb plantejaments parapolítics que ajuden a comprendre –amb el suport d'altres posicionaments no estrictament literaris– com es va definir un complex procés de construcció nacional.

Quant a la memòria (i ponderació) sobre els Jocs Florals –una de les fites metodològiques del Grup–⁶ es complementa amb el balanç de la producció poètica dels Mestres en Gay Saber traspassats fins a la data de la celebració de l'esdeveniment (1925), consistent en la selecció de tres composicions guanyadores de la Flor Natural, de l'Englantina i de la Viola. Joaquim Molas, en el pròleg de l'edició, destaca que aquella celebració constitueix «una esplèndida radiografia de la poesia catalana del segle XIX», i explicita la vindicació que en féu Francesc Matheu davant les noves generacions –les noucentistes– «mal influïdes per corrents de cospomotisme» (p. ix). En definitiva, el volum constata la voluntat de continuïtat literària sota un règim de dictadura (la de Primo de Rivera), alhora que afirma el sentit, la utilitat dels Jocs (que en aquell marc polític no suposaven cap reminiscència) davant els nous grups culturals urbans.

Ambdues edicions contribueixen a la valoració actualitzada dels Jocs Florals com a plataforma no pas únicament estilística, sinó de vindicació lingüística.⁷ La construcció d'un tipus de consciència basada en la dignificació de la llengua és tractada per la historiografia actual a fi de comprendre el perquè de l'organització d'aquesta celebració.

En conclusió, el conjunt dels textos programàtics esmentats palesa la consciència (literària) d'un segle no pas lineal, sinó que es defineix –microhistòricament– a través d'actituds i espais de sociabilitat que ressegueixen línies de treball determinades per un espai temporal ben definit, sia localment o nacionalment.

Aquestes publicacions aporten escenaris viscuts i memòries sobre conjuntures que ajuden a aprofundir, en part, en el coneixement del que s'ha definit generalment com a «consciència romàntica» –a partir d'aquestes publicacions i d'altres recerques endegades caldria parlar de «consciències romàntiques», o, com estableix Alfredo de Paz de «pluralitat de romanticismes», segons les condicions de possibilitat de cada situació sociopolítica.⁸ Quins matisos, en conseqüència, cal fer a les tipologies de pensament literari –que es fan i es refan– sobre el vuit-cents? Heus ací un altre objectiu dels estudis empresos per aquest Grup. □

1. Una darrera manifestació sobre aquest panorama a Borja de Riquer: «Jordi Castellanos, contra la segmentació entre història i literatura», *L'Avenç*, 391, juny 2013, pp. 4-7.
2. Josep Yxart: *Escrits autobiogràfics. 1872-1889*, Lleida, Punctum [Rosa Cabré, ed.], 2007. Pompeyo Gener: *Mis antepasados y yo. Apuntes para unas memorias*, Lleida, Punctum & Aula Màrius Torres [Josep M. Domingo, ed.], 2007. Josep Domingo i Rosa Cabré (eds.): *C'est ça le théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*, Lleida, Punctum, 2009a. J. M. Domingo (ed.): *Jocs Florals de Barcelona*, Punctum & Diputació de Barcelona, 2009b. *Homenatge als Jocs Florals de Barcelona. Any LXVII de llur Restauració*, Lleida, Punctum & Diputació de Barcelona [edició facsímil], 2009c. Pere Aldavert: *Records*, Lleida, Punctum [Carola Duran, ed.], 2010. Enric Gallén & Dan Nosell: *Guimerà i el premi Nobel. Història d'una candidatura*, Lleida, Punctum, 2011. Joaquim M. Bartrina: *Cor infinit i altres poemes*, Lleida, Punctum [Rosa Cabré, ed.], 2012. Antònia Tayadella: *Sobre literatura del segle XIX*, Barcelona, PUB & Societat Verdaguer, 2012.
3. Pere Coromines: *Interpretació del Vuitcents català*, Barcelona, Editorial Altés, 1932 [1933], p. 31.
4. Antònia Tayadella: «Novel·la i llengua al segle XIX: història i conflicte» [1980], dins *Sobre literatura...*, *op. cit.*, pp. 97-109.
5. Josep M. Domingo: «Sobre la Renaixença», *L'Avenç*, 390 (maig 2013), p. 34.
6. Que comprèn també els volums editats per Josep M. Domingo: *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2011 (amb col·laboracions de Domingo, Andreu Freixes, Ramon Pinyol i Torrents, Francesc Cortès i M. Àngels Verdaguer) i *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona*, Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura, 2013 (amb col·laboracions de Justo Beramendi, Rosa Cabré, Margarida Casacuberta, Jean-Yves Casanova, Francesc Cortès, Andreu Freixes, Ramon Pinyol i Torrents, Josep M. Pujol, Rafael Roca, Margalida Tomàs, Pilar Vélez i M. Àngels Verdaguer).
7. Baula descentralitzada territorialment arran de l'activitat de plataformes patriòtiques. Aquest context es mostra perfectament en la monografia *Els Jocs Florals de Lleida 1895-1923. Discursos i materials* [Gerard Malet, ed.], Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2009. Aquest estudi mostra la territorialització local dels Jocs Florals com a conseqüència de l'acció de l'Associació Catalanista i de la modernització de la ciutat de Lleida. Cal fer especial esment als parlaments de Joan Maragall (1907) i de Pompeu Fabra (1915).
8. Alfredo de Paz: *La revolución romántica. Poéticas, estéticas, ideologías*, Madrid, Taurus, 1992, pp. 33-37.